

МАДАНИЯТ ЧОПРАҲАЛАРИ

ПЕРЕКРЁСТОК КУЛЬТУРЫ

CROSSROADS OF CULTURE

№2 (2019)

TOSHKENT-2019

Бош муҳаррир:

Юсупова Марина Римовна
санъатшунослик фанлари
номзоди, доцент

Главный редактор:

Юсупова Марина Римовна
кандидат искусствоведения,
доцент

Chief Editor:

Yusupova Marina Rimovna
candidate of art science, assistant
professor

Масъул котиб:

Маматқосимов Жаҳонгир
Абиркулович - доцент

Ответственный секретарь:

Маматқосимов Джаҳонгир
Абиркулович - доцент

Executive Secretary:

Mamatkasimov Jakhongir
Abirkulovich - assistant professor

Таҳрир ҳайъати:

Баяндиёв Тешавой Баяндиёвич
- санъатшунослик фанлари
доктори, профессор

Редакционная коллегия:

Баяндиёв Тешавой Баяндиёвич
- доктор искусствоведения,
профессор

Editorial team:

Bayandiev Teshavoy
Bayandievich - Doctor of Arts,
Professor

Маврулов Абдухалил
Абдулхаевич - тарих фанлари
доктори, профессор

Маврулов Абдухалил
Абдулхаевич - доктор
исторических наук, профессор

Mavrulov Abdukhalil
Abdulhaevich - Doctor of
Historical Sciences, Professor

Иброҳимов Оқилхон Акбарович
- санъатшунослик фанлари
доктори, профессор

Иброҳимов Оқилхон Акбарович
- доктор искусствоведения,
профессор

Ibrokhimov Okilkhon
Akbarovich - Doctor of Arts,
Professor

Исакулова Нилуфар
Жаникуловна - педагогика
фанлари доктори, профессор

Исакулова Нилуфар
Жаникуловна - доктор
педагогических наук,
профессор

Isakulova Nilufar Zhanikulovna -
Doctor of Pedagogical Sciences,
Professor

Нишонбоева Кундузхон
Вахобовна - тарих фанлари
номзоди, доцент

Нишонбоева Кундузхон
Вахобовна - кандидат
исторических наук, доцент

Nishonboeva Kunduzkhon
Vakhobovna - candidate of
historical sciences, assistant
professor

Хайтматова Сабохат
Агзамовна - санъатшунослик
фанлари номзоди, доцент

Хайтматова Сабохат
Агзамовна - кандидат
искусствоведения, доцент

Khaymatova Sabokhat
Agzamovna - candidate of art
science, assistant professor

Худоев Гани Муҳаммадович -
санъатшунослик фанлари
бўйича фалсафа доктори,
доцент

Худоев Гани Муҳаммадович -
доктор философских наук в
области по искусствоведению,
доцент

Khudoev Gani Muhammadovich
- Doctor of Philosophy (PhD)
in the field of art sciences,
assistant professor

Турсунметова Робия Абдулла
қизи - PhD таянч докторант

Турсунметова Робия Абдулла
қизи - PhD докторант

Tursunmetova Robiya Abdulla
qizi - PhD researcher

Саҳифаловчи: Хуршид Мирзахмедов

Контакт редакций журналов. www.tadqiqot.uz
ООО Tadqiqot город Ташкент,
улица Амир Темура пр.1, дом-2.
Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz
Тел: (+998-94) 404-0000

Editorial staff of the journals of www.tadqiqot.uz
Tadqiqot LLC The city of Tashkent,
Amir Temur Street pr.1, House 2.
Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz
Phone: (+998-94) 404-0000

МУНДАРИЖА \ СОДЕРЖАНИЕ \ CONTENT

1. Нишонбоева Кундуз Вахобовна. ЗАМОНАВИЙ ТРАНСФОРМАЦИОН ЖАРАЁНЛАР ВА ЎЗБЕКИСТОНДА МАДАНИЯТЛАРАРО ҲАМКОРЛИКНИНГ РИВОЖЛАНИШ ИСТИҚБОЛЛАРИ.....	4
2. Носирова Адиба Мансуровна. САҲНА НУТҚИ МЕТОДОЛОГИЯСИ ВА ПЕДАГОГИКАСИНИНГ ТАДРИЖИЙ ОМИЛЛАРИ.....	13
3. Юсупова Марина Римовна. ЗНАЧЕНИЕ БИОМЕХАНИКИ МЕЙЕРХОЛЬДА В ПОДГОТОВКЕ СОВРЕМЕННОГО АКТЕРА.....	21
4. Маматқосимов Жаҳонгир Абиркулович. КАСБ-ҲУНАР ТАЪЛИМИДА НОМОДДИЙ МАДАНИЙ МЕРОСНИ МУҲОФАЗА ҚИЛИШ ТИЗИМИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШНИНГ ҲУҚУҚИЙ АСОСЛАРИ.....	28
5. Мамажонов Дилшод, Кадиров Буривой. ТЕНДЕНЦИИ СОЦИАЛЬНО-КУЛЬТУРНОГО РАЗВИТИЯ УЗБЕКИСТАНА В 1950-1980 ГОДЫ И ИХ ПОСЛЕДСТВИЯ.....	34
6. Давлатов Ойбек Ғаниевич. МАРКАЗИЙ ОСИЁ МИНИАТЮРА САНЪАТИ ШАКЛЛАНИШНИНГ ТАРИХИЙ-ИЖТИМОЙ ҲУСУСИЯТЛАРИ.....	40
7. Аҳмедова Ойгул Махамдалиевна. ХАЛҚ ТАҚВИМИНИНГ КЕЛИБ ЧИҚИШ ТАРИХИДА МИФОЛОГИК ҚАРАШЛАР.....	46
8. Курбанова Нигора Рахимжановна. РОЛЬ ИЗУЧЕНИЯ ПСИХОЛОГИИ В РАЗВИТИИ ТВОРЧЕСТВА.....	50
9. Алимджанова Нодира Абдугапаровна. ЎЗБЕК МУСИҚА МАДАНИЯТИ РИВОЖИ ТАРИХИГА БИР НАЗАР.....	56
10. Каримов Бобур. МУСИҚАЛИ ТЕАТР АКТЁРЛАРИНИ ТАРБИЯЛАШДА ЭЪТИБОР ҚАРАТИЛИШИ ЛОЗИМ БЎЛГАН ОМИЛЛАР.....	62

МАДАНИЯТ ЧОРРАҲАЛАРИ ПЕРЕКРЁСТОК КУЛЬТУРЫ CROSSROADS OF CULTURE

Носирова Адиба Мансуровна
педагогика фанлари номзоди, профессор

САҲНА НУТҚИ МЕТОДОЛОГИЯСИ ВА ПЕДАГОГИКАСИНИНГ ТАДРИЖИЙ ОМИЛЛАРИ

<http://dx.doi.org/10.26739/2181-0737-2019-2-2>

АННОТАЦИЯ

Мазкур мақолада ўзбек миллий саҳна нутқи методологияси ва педагогикасининг пайдо бўлиши, унинг ривожланиши, фан сифатида шаклланиши ҳақида маълумот берилиб, мазкур жараёнларда профессор Назира Алиеванинг педагогик ва ижодий фаолияти назарий жиҳатдан ёритилган.

Калит сўзлар: театр, актёр, режиссёр, саҳна нутқи, маданият, санъат, саҳна нутқи методологияси, саҳна нутқи педагогикаси.

Носирова Адиба Мансуровна
кандидат педагогических наук, профессор

МЕТОДОЛОГИЯ СЦЕНИЧЕСКОЙ РЕЧИ И ПОСЛЕДОВАТЕЛЬНЫЕ ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ФАКТОРЫ

АННОТАЦИЯ

В данной статье речь идет о происхождении узбекской национальной сценической речи, ее развитии, формировании в качестве предмета и теоретически освящено педагогическая и творческая деятельность профессора Назире Алиевой в этих процессах.

Ключевые слова: театр, актёр, режиссёр, сценическая речь, культура, искусство, методология сценической речи, педагогика сценической речи.

Nosirova Adiba Mansurovna
candidate of pedagogical sciences, professor

METHODOLOGY OF SCENE SPEECH AND SEQUENTIAL PEDAGOGICAL FACTORS

ANNOTATION

The present article touches upon the origin of Uzbek national stage speech, its development, formation as a subject. It also theoretically consecrates pedagogical and creative activity of the professor Nazira Aliyeva within the processes.

Key words: theatre, actor, director, stage speech, culture, art, methodology of stage speech, pedagogy of stage speech.

Мустақиллик йилларида ҳар бир соҳада изчиллик билан олиб борилаётган туб ислохотлар самарасини янада ошириш, давлат ва жамиятнинг ҳар томонлама ва жадал ривожланиши, мамлакатимизни модернизация қилиш ҳамда ҳаётнинг барча соҳаларини либераллаштириш бўйича устувор йўналишларни амалга ошириш мақсадида 2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегияси тасдиқланди.

Таълим, маданият, илм-фан, адабиёт, санъат ва спорт соҳаларини ривожлантириш, ёшларга оид давлат сиёсатини такомиллаштириш Ҳаракатлар стратегиясининг Ижтимоий соҳани ривожлантириш йўналишида белгиланган бўлиб, бу борада тизимли ишлар олиб борилмоқда [1].

Жумладан, муҳтарам Президентимиз Шавкат Мирзиёевнинг 2017 йил 3 август куни миллий маданиятимиз, адабиёт ва санъатимизни ривожлантириш билан боғлиқ долзарб масалалар юзасидан адабиёт, маданият ва санъат ҳамда оммавий ахборот воситалари ходимлари билан ўтказилган учрашуви бу борадаги муҳим вазифаларни ҳал этишга қаратилди.

Адабиёт ва санъатга, маданиятга эътибор - бу аввало халқимизга эътибор, келажагимизга эътибор эканини, буюк шоиримиз Чўлпон айтганидек, адабиёт, маданият яшаса, миллат яшаши мумкинлигини унутишга бизнинг асло ҳаққимиз йўқ [2].

Жонажон Ватан ва халқ манфаатлари йўлида қилинаётган бу хайрли ишлар қаторида маънавият ва маърифат, адабиёт ва санъатга ҳам жуда катта эътибор берилмоқда. Жумладан, Ўзбекистон Республикасининг 2017 йил 15 февралдаги "Ўзбекистон Республикаси Маданият вазирлиги фаолиятини ташкил этиш тўғрисида"ги ПҚ-2778-сон қарори, 2017 йил 20 апрелдаги "Олий таълим тизимини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида"ги ПҚ-2909-сонли қарори, 2017 йил 31 майдаги "Маданият ва санъат соҳасини янада ривожлантириш ва такомиллаштиришга доир чора-тадбирлар тўғрисида"ги қарори, 2017 йил 16 августдаги "Ўзбекистон давлат санъат ва маданият институтининг Фарғона минтақавий филиалини ташкил этиш тўғрисида"ги қарори, 2017 йил 17 ноябрдаги "Ўзбек миллий мақом санъатини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида"ги қарори Республикамизда фан, таълим, маданият ва санъат соҳасига, хусусан, театр санъатига берилаётган улкан эътиборнинг нишонасидир.

Бу борада катта тажрибага эга бўлган устоз санъаткорлар бошчилигида ҳар бир шаҳар ва вилоят театрларидаги ёшлар қарорнинг мазмун- моҳиятини тўғри тушунган ҳолда буюк сиймолар ва замонамиз қаҳрамонлари образлари айниқса, юртимизда амалга оширилаётган улкан бунёдкорлик ишларини акс эттирган бадиий юксак саҳна асарларини яратиш мақсадида ижодий жараёнларни аллақачон бошлаб юборганлари қувонарли ҳол албатта.

Мамалакатимиз раҳбариятнинг миллат тараққиёти ва маънавиятига дахлдор бўлган барча соҳалар айниқса тарбия воситаси бўлмиш театр санъатига эътиборлари кучлилигини ёрқин исботи 2012 йил 4 июнда "Ўзбекистон давлат санъат ва маданият институти"нинг ташкил этилишидир.

Муҳтарам Юртбошимиз Ш.М.Мирзиёев 2012 йилда ҳам давлатимизни бош вазири сифатида бошқараётган пайтларидаёқ, театр санъатини иқтидорли ёшлар билан таъминлаш мақсадида "Ўзбекистон давлат санъат ва маданият институти" биносини тубдан таъмирланиб, моддий техника базасини тўлиқ янгилашда, педагог ва талабаларнинг бир умр орзуси бўлган профессионал ўқув театрининг қуриб берилишида, шахсан ўзлари раҳнамолик қилдилар. Ахир, бу замон талабларига тўлиқ жавоб берадиган профессионал театр даражасида барча қулайликларга эга техникалар билан жиҳозланган санъат даргоҳини йиллар давомида қанча-қанча талантли ёшлар орзу қилмаган дейсиз.

Албатта, давлатимиз раҳбарининг бундай чексиз ғамхўрлигига, эътиборига жавобан ўз навбатида институт раҳбарияти ҳам фаолиятининг илк куниданоқ театр санъати ва санъатнинг бошқа турларида халқ ҳаёти тарихи маънавий тараққиётини акс эттирадиган асарларни саҳнага олиб чиқадиган, ўзининг тасирчан образлари, кўшиқ ва куйлари билан томошабинга завқ бағишлабгина қолмасдан уни ўйлатадиган, маънавий озуқа бера оладиган ёш истеъдодларни тарбиялашдек масъулиятли вазифаларни ўз олдиларига мақсад қилиб қўйдилар.

Айниқса, театр санъати таълимини профессионал даражада бериш учун мутахассис педагогларнинг таклиф-истакларига кўра шарт-шароитларнинг яратилиши янги-янги ижодий ютуқларга йўл очмоқда. Бу борада институтнинг профессор-ўқитувчилари жадал суръатлар билан театр санъати йўналишининг барча турлари бўйича янги ўқув қўлланма ва дарсликларни чоп эттириб, ўз фанлари бўйича ўқув дастурларини ҳам яратиш устида изланмоқдалар.

Институтимиз раҳбарияти ташаббуси билан театр санъатининг ҳар томонлама бугунги ривожланиш босқичида профессионал театр санъатига асос солган театр дарғаларининг ҳаёти ва ижодларини босқичма-босқич ўрганиш, режиссура ва актёрлик маҳорати борасида машаққатли меҳнатлари туфайли эришилган ютуқларини мерос сифатида асраб-авайлаб, келгуси авлодга уларни янада такомиллаштириб, бойитиб боришдек, эзгу ишларни ёшларга сабоқ сифатида сингдиришда турли учрашув ва семинарлар ҳамда хотира кечаларини ўтказиш яхши анъанага айланиб бормоқда.

Биз яхши биламизки, ўзбек миллий театр санъати ривожидида драматургия ва режиссура қанчалик муҳим аҳамиятга эга бўлса, уларнинг яна бир ажралмас қисми борки, у ҳам бўлса сўз санъатидир. Яъни саҳнада нутқ ва талаффуз муаммоларини ўз ичига олган "Саҳна нутқи" ҳақида сўз юритмоқдамиз.

Дарҳақиқат, актёрнинг ижро маҳорати билан нутқий маҳорати бир-бирини тўлдирмаса, уйғунлик бўлмаса, ўз-ўзидан маълумки асардаги образ қиёфасини тўла очиб беролмайди ва шу билан бирга актёр шахсининг баркамол эмаслигидан

ҳам далолат беради. Актёрлик шахси ҳақида сўз юритишимиздан мақсад биринчи навбатда унинг нутқи, истеъдоди ва яратилажак образ қиёфасига кира олишида актёрнинг шахси намоён бўлади. Кўпгина устоз санъаткорлар, масалан: Миршоҳид Мироқилов, Раҳим Пирмуҳамедов, Сойиб Хўжаев, Ғани Аъзамовлар фақат асосий ролларни ижро этиб эмас, аксинча, кичик ролларни ҳам маромига етказиб, ўз актёрлик шахсларини намоён эта олганлар. Шунинг учун ҳам биз улуг санъаткорлар қолдирган анъаналарни, уларнинг маҳорат мактабларини чуқур ўрганишга қайта-қайта мурожаат этишдан чарчамаслигимиз керак.

Шу нуқтаи назардан, Ҳамза театри (ҳозирги Ўзбек Миллий академик драма театри)да фаолият юритиб, амалиётдаги қимматли тажрибаларни ўзбек театри педагогикасига олиб кирган устоз санъаткор Ўзбекистон халқ артисти Назира Алиеванинг ижодий мероси шунингдек, санъаткор билан ҳамнафасликда фаолият юритган буюк санъат дарғалари Маннон Уйғур, Аброр Ҳидоятлов, Шукур Бурхонов, Олим Хўжаев, Сора Эшонтўраеваларнинг нутқий имкониятлари ва актёрлик маҳоратлари доимо кейинги авлод театр санъати вакиллариغا ижодий мактаб вазифасини ўтаб келган ва бунда буён ҳам ўтаб бораверади...

Мақсадимиз бугунги кунда мазкур "Саҳна нутқи" деб аталмиш фаннинг профессионал ўзбек театрини шаклланиш жараёнида намунавий меъёрларни устоз санъаткорлардан М.Уйғур, А.Ҳидоятлов, Е.Бобожоновлар билан ёнма-ён туриб ҳам ижоди, ҳам машаққатли меҳнатлари билан саҳна нутқи методологиясини яратиб, саҳна нутқи педагогикасига тамал тошини қўйган илк устоз Ўзбекистон халқ артисти, профессор Назира Алиева ижодлари ва педагогик фаолиятларининг асосий жиҳатларини ёритишдан иборатдир.

Дарҳақиқат, "Саҳна нутқи" нима ўзи? У нималарга асосланади?

Албатта, биз биламизки бадиий асар замиридаги мазмун ва ғояни, манзара ва турли тасвирларни янада аниқ ва жозибали қилиб томошабинга ва эшитувчига етказиб берадиган бу фан "Саҳна нутқи" деб аталади.

Албатта, бугунги кунда "Саҳна нутқи" деб аталмиш бу фаннинг шу кунгача қандай шаклланиб келганлиги тафсилотлари билан бирга айнан ўша давр театр педагогикасида яратилган темир интизом ва жиддийлик каби анъаналари ҳозирги олиб борилаётган ислоҳот ва лойиҳалар билан қай даражада ҳамоҳанг бўлаяпти. Аниқроқ айтадиган бўлсак инновацион лойиҳалар театр соҳасининг қайси жабҳаларида ўз аксини топяпти каби саволлар шу соҳа мутахассисларини қизиқтириши табиийдир.

Ана шу саҳнавий нутқни фан даражасига олиб чиққан истеъдодли актриса ҳам моҳир педагог Назира Алиева 1911 йил Тошкент шаҳрида зиёлилар оиласида таваллуд топди.

Онадан жуда ёш ажралиб қолган Назира Алиева кейинчалик ўзларининг "Санъат менинг ҳаётим" номли мемуар рисоаларида "Аям оғир касаллик туфайли оламдан ўтгач, мен холам Ултайхон Жўрабекованинг тарбияларида қолганман" - деб эслайдилар. Кейин яна давом этиб, "Бу қалби сахий, дарёдек бағрикенг аёлнинг менга бўлган чексиз мурувватининг яна бир қимматли томони шундаки, у ўз ҳикоялари, халқимиз яратган дostonлари ҳақидаги қатор нақллари билан мени нафосат дунёсига олиб кирди, адабиёт, санъат оламига улкан меҳр уйғотди. Менинг санъат остонасига дастлаб қадам ташлашим "Воҳидия" деб номланувчи мактаб қошида ҳаваскорлик драма тўғарагидан Воҳид ака Маликбоев раҳбарлигидан бошланди..." - деб ёздилар.

Дастлаб Назира Алиева холалари бағрида санъатга ошно бўлиб улғайган бўлсалар, илк бор саҳнага Воҳид ака Маликбоев раҳбарлигида кириб келди. Ёш бўлишига қарамай Воҳид акадан олган сабоғи туфайли Ф.Зафарийнинг "Ҳалима" спектаклини саҳналаштирди ва ўзи Ҳалима ролини ижро этди. Спектаклдан аввал Аброр ака нутқ сўзлайди. Ана шунда Назира Алиева Аброр Ҳидоятлов билан илк бор учрашади. Чунки, ўша даврда Аброр ака рус реалистик театр усталари қўлида таҳсил олар эди.

Иқтидорли Назира Алиева ўзбек театри санъатининг келажаги равнақига буюк хизматлари билан ҳисса қўшган фольклоршунос олим Ходи Тиллаевич Зарипов, Сайфи қори Олимовларнинг ташаббуси билан Боқуга театр студиясига ўқишга юборилади.

Боқуда З.Қобулов билан биргаликда Озарбайжон Давлат Турк театри техникумида таҳсил олади. Таътилга келишганида Ж.Жабборлининг "Ойдин" пьесасини тайёрлаб келишади. Н.Алиева бу саҳна асарида Гултакин ролини ижро этди. Бу воқеа 1927 йили июнь ойида рўй берди. Ўша вақтда Ўзбекистон пойтахти Самарқанд бўлиб, эндигина Москва студиясини битириб келган М.Уйғур, Е.Бобожонов, С.Эшонтураева, А.Ҳидоятлов, Т.Султонова, Т.Саидазимова, З.Ҳидоятлова, Л.Назруллаев, Ш.Қаюмов, С.Табибуллаев, Х.Исломов, Х.Латиповлардан иборат эди. Икки студия талабалари ижодий кўрикдан ўтадилар.

Н.Алиева техникумни тугатгач, 1929 йили Москва Марказий театр санъати техникумига йўл олади. У ерда машҳур театр санъати усталари Б.А.Сушкевич ва Е.Ф.Саричевалардан сабоқ олади. Айниқса, Е.Ф.Саричевадан нафақат саҳна нутқи фанининг жозибасини, ундан педагоглик сирларини ҳам ўрганади. Амалиёт ўташ учун Тошкентга келган Н.Алиева "Колизей" театрига бириктирилади. Н.Алиева бу ерда мусиқали саҳна асари "Фарҳод ва Ширин"да Ширин образини яратади.

1933 йили Ҳамза театри қошида М.Уйғур раҳбарлигида театр студия очилади ва Н.Алиева шу ерга жалб қилиниб, у саҳна нутқи ва актёрлик маҳоратидан дарс бера бошлайди. Раҳбар Уйғур оға бўлганлиги боис ундан сўз устида ишлаш жараёнини ўрганади.

Хуллас, 1929-1934 йиллар давомида Н.Алиева (илгари Москва театр санъати техникуми) А.В.Луначарский номидаги Москва давлат театр санъати институти, яъни ГИТИСни муваффақиятли тугатиб, ўзбек ва озар саҳнасида баракали ижод қилади.

У Ҳамза номли Ўзбек Давлат Академик драма театрида Турондот (К.Гоцци "Маликаи Турондот"), Холисхон (Ҳамза "Холисхон"), Ширмон (И.Султон "Бургутнинг парвози"), Дездемона (В.Шекспир "Отелло"), Лариса (А.Н.Островский "Сепсиз қиз"), Нина (М.Ю.Лермонтов "Маскарад"), Марианна (Мольер "Тартюф"), Саодат (К.Яшин, А.Умарий "Ҳамза") каби ўнлаб йирик образларни яратиб, ўзбек театри санъати равнақига салмоқли ҳисса қўшди.

Назира Алиеванинг босиб ўтган сермазмун ижод йўлини, унинг ижодкорлик сиймосини, ўзбек ва озарбайжон халқларининг дўстлиги рамзи деб ҳам айтиш мумкин.

У Азизбеков номли Озарбайжон Давлат Академик драма театри саҳнасида Сўна хоним (Ж.Жабборли "1905 йил"), Маша (А.С.Пушкин "Дубровский"), Ўт келини (Ж.Жабборли "Ўт келини"), Дурдона (Х.Жовид "Сиёвуш"), Дездемона (В.Шекспир "Отелло"), Шарофнисо хоним (М.Ф.Охундов "Месье Жордан ва Мастали шоҳ"), Эсмеральда (В.Гюго "Собор Парижской богоматери"), Сусанна

(А.Ширванзода "Номус") каби образларни озар тилида ҳам юксак даража да талқин этиб, катта эътибор қозонди.

Назира Алиева ижодининг диққатга сазовор яна бир томони шундаки, у ўзбек ва озарбайжон сахнасида спектакль сахналаштиришга журъат этган биринчи ўзбек аёл режиссёри сифатида ҳам унинг шижоати ва ютуқлари эътирофга лойиқдир. Айниқса, Назира Алиева "Сепсиз қиз", "Маскарад", "Ҳамза", "Муқанна", "Денгизчилар шарафига", "Алишер Навоий" каби спектаклларда етакчи сахналаштирувчи устозлар қанотига кириб, режиссёрлик қилган.

Устоз ўзининг "Санъат менинг ҳаётим" китобида 1940 йилда сахналаштирилган Шекспирнинг "Отелло" спектакли репетицияси тафсилотлари ва унинг расмий режиссёри Маннон Уйғурнинг тил ва талаффуз устидаги иш жараёни ҳақида шундай ёзади: Оға "Отелло" спектакли муносабати билан талаффуз устида гапирар экан, ҳар бир товушнинг бурро-бурро, аниқ ва равшан эшитилишини, қатъий айтилган ҳар бир сўз маълум маъно касб этишини, аниқ мақсадга йўналтирилишини, суҳбатдошнинг фикрини ҳаракатга келтирилишини, эмоционал таъсир кучига эга бўлишини қатъий талаб қиларди. У кишининг талабларига театр бўйича фақат уч киши мукамал жавоб бера оларди, холос. У ҳам бўлса Аббор ака, Шукур Бурхонов ва Олим Ҳўжаев эди. Ибратли жойи шундаки, Оға ўзи мутлақо адабий тилда гаплашар, шевани сира-сира аралаштирмасди..."

Устоз Назира Алиеванинг бебаҳо мазкур китобларини варақлаган сари нафақат сахнавий нутқ масалаларига оид масалалар, ҳаттоки, ижодий ҳамкорлик, яъни драматург билан театр аҳлининг ҳамфикрлиги, холисона айтилган камчилигу ютуқлар бир бутун спектаклнинг муваффақиятли чиқишига замин яратилишини аниқ мисоллар орқали ифодалаганлигини кўриш мумкин. Масалан, Иззат Султон ва Уйғунларнинг "Алишер Навоий" пьесасининг театрга олиб келиниши театр жамоаси учун ҳам шарафли, ҳам масъулиятли эди. Оға бошчилигида театрдан Навоий даври ва ижодини қайта-қайта ўрганиш мақсадида юксак савиядаги маърузаларни йирик навоийшунос олимлар томонидан уюштирилиши, ижодий жамоада янада фаоллик ва асарга бўлган қизиқиш ортиб борганлигини саҳифадан саҳифага ўтишда англаб олиш қийин эмас.

Мазкур пьесанинг сахналаштирилиши (1945 йил) устоз Назира Алиева ҳаётида ҳам муҳим бурилиш бўлди. Яъни, спектаклнинг сахналаштирувчи режиссёри этиб Маннон Уйғур ва режиссёр сифатида опа тайинландилар. Назира Насридиновна спектаклдаги барча ижрочиларнинг тили ва талаффузи устида тинимсиз изланиб, катта ижодий иш олиб бордилар. Бу ҳақда опа шундай ёзадилар: "Алишер Навоий" спектакли менимча Ҳамза театрида, ва қолаверса бутун ўзбек театри маданиятида ягона сахна нутқи шаклланиб етишувининг якунловчи босқичи бўлди. Театрда ягона тил ва талаффуз учун кураш биринчи кунлардан бошланган эди. Бу кураш "Ҳамза", "Бой ила хизматчи" ва "Алишер Навоий" спектакллари туфайли ўзнинг қонуний интиҳосини топди. Тўғри, "Бой ила хизматчи"да тошкентлик, бухоролик, қўқонлик актёрлар гарчи ягона адабий тилда гапирса ҳам айрим товушлар талаффуздан, аффикслар талаффуздан ва нутқ оҳангидан уларнинг қаерлик эканлиги озми-кўпми билиниб турарди. "Алишер Навоий" спектаклига келганда эса бу босқич ҳам ниҳоясига етди ва энг юксак сахна нутқи маданияти қўлга киритилди, деб айтиш мумкин. Чнки, бу спектаклдаги айрим образларга хос нутқий характеристика ҳисобга олинмаса, ягона адабий тилнинг энг мукамал формаси шаклланди. Шунинг учун ҳам "Алишер Навоий" спектакли ўзбек сахна

нутқи шаклланишининг ҳал қилувчи, ягона тил ва талаффуз сари бурилиш нуқтаси, деб дадил таъкидлаш мумкин".

Дарҳақиқат, "Алишер Навоий" спектаклининг саҳналаштирилиш жараёнлари изтиробу изланишлар, ҳозирги миллий театр саҳнавий тилининг шаклланишига янада мустақкам замин ярата олди.

1945 йил собиқ Тошкент Давлат Консерваторияси қошида Тошкент Давлат театр санъати институти очилиб, Оға ва айрим етакчи санъат-корлар қатори Назира Алиевани ҳам педагогик соҳасига таклиф этдилар.

Назира Насридиновна Ҳамза театри (ҳозирги Ўзбек миллий академик драма театри)да М.Уйғур, А.Ҳидоятлов, Е.Бобожоновдек устозлар ёнида фаолият юритиб, амалиётдан олган қимматли тажрибаларига, айниқса, Москва давлат театр санъати институтидаги устозлари Б.М.Сушкевич, С.Г.Бирман, Е.Ф.Саричевалардан олган билимларига суяниб ишлаб бошлади.

Айниқса, устозларидан, ўша даврнинг ўзида саҳна санъатининг фан сифатида шаклланишига асос солган устоз педагог олимлардан бири Елизавета Феодоровна Саричевага меҳр қўйди. Бу ҳақда она шундай ёза-дилар: "Мен санъатга оид бошқа фанлардан дарс беришим мумкин эди. Бироқ, улар орасида "Саҳна нутқи" предметини танладим ва бу предметни умр бўйи асосий касбим деб, эъзозлайман. Бу фанга нисбатан бунчалик ихлосни менда Е.Ф.Саричева уйғотди", - деб ёзадилар. Демак, шунга ўхшаш кўплаб маълумотларга қараганда устоз Боку техникумида ўқигандаги фаолиятида "Саҳна нутқи" техникаси узида ишланмаганлиги талаффуз бўйича ҳам барча вазифалар комплекси, фақат шеърӣ парчалар устига юклатилганлиги нотўғри эканлигини тушунади. Ана шундан кейин у ўзининг етук устозлари М.Уйғур, Е.Бобожонов, А.Ҳидоятловлар ёнида фаолият юритиб, амалиётдан олган қимматли тажрибаларига ва москвалик устози Е.Ф.Саричеваларнинг услубларига эътиборини янада кучайтириб, бошланғич машаққатларни енгиб, ўзбек миллий саҳна нутқининг назарий жиҳатларини уни фан сифатида шакллантиришга астойдил киришди ва асослаб берди.

Устознинг "Санъат менинг ҳаётим" номли китобларини қайта-қайта ўқиганим сари ўзим учун янги бир саҳифа очгандай бўламан. Назаримда, актриса ва педагог Назира Алиеванинг ижод тошқинлари саҳнавий нутқ борасидаги илмий қарашларини бир китобга сиғмаётгандай туюлаверади. Ҳар бир бўлим, ҳар бир сарлавҳа катта мавзуларни ўзига қамраб олганлиги ва ҳар бири алоҳида китоб бўлаётганлиги билан қимматлидир. Масалан "Саҳна нутқи" бўлимида "Нутқ масаласи менинг олдимда турган энг катта тоғ эди" деб бошлашларини ўзидаёқ улкан маъно тургандек, худдики, устоз нутқий муаммони келажакда ҳаётларининг мазмунига айланиб, унинг машаққатларини олдиндан сезгандек сўз юритадилар.

Профессор Назира Алиева институтнинг "Саҳна нутқи" кафедрасида узоқ йиллар фаолият юритиб, ўзининг саҳнавий нутққа оид ўнлаб рисола ва мақолалари, маъруза матнлари билан театр педагогикаси хазинасига етарли даражада илмий ва амалий ҳисса қўшди. Ундан таълим олган шогирдлари орасида санъат арбоблари, ўнлаб Ўзбекистон халқ артистлари, хизмат кўрсатган артистлар, фан номзодлари, кўплаб театр санъати педагогларини борлиги, онанинг дарс бериши билан бирга ҳар бир истеъдодли талабага истиқболда улкан санъаткор бўлиб етишуви эҳтимолдан ҳоли бўлмаган сиймо сифатида қараб, уларга меҳр бера олганлигидадир.

Ҳа, "Шогирдларим - менинг давлатим" - деб ўз китобларида ёзганларидек, фахрланишларига асослари бор эди, албатта. Устознинг шу ишонч ва фахрларини

янада оқлаш учун қолаверса, улар бошлаган бу масъулиятли ишларни театр сахнасидаги анъаналар давомийлигини таъминлаш ҳозирги ёш авлод зиммасидадир. Айниқса, устозларнинг нутқий етукликка эришишдаги масъулият ва эътиборлилиқни, эътиқодлилиқни, буюк санъаткор Маннон Уйғурнинг режиссёр сифатида сўзга талабчан бўлганлиқлари, Уйғурона жиддийлик ва талабчанлик ҳозирги ёшларимизга касбий мерос ва фаолиятининг асоси бўлмоғи лозим.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг "Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида"ги Фармони. / Ўзбекистон Республикаси Қонун ҳужжатлари тўплами. - Тошкент: 2017.
2. Мирзиёев Ш.М. Адабиёт ва санъат, маданиятни ривожлантириш - халқимиз маънавий оламини юксалтиришнинг мустаҳкам пойдеворидир // Ўзбекистон ижодкор зиёлилари вакиллари билан учрашувдаги маърузаси. // Халқ сўзи. - 2017. 4 авг .
3. Алиева Н. Санъат менинг ҳаётим. - Тошкент: Ф.Фулом нашриёти, 1978.
4. Носирова А. Жонли сўз санъати асослари. - Тошкент: 2003.

МАДАНИЯТ ЧОРРАҲАЛАРИ

ПЕРЕКРЁСТОК КУЛЬТУРЫ

CROSSROADS OF CULTURE

№2 (2019)

Контакт редакций журналов. www.tadqiqot.uz

ООО Tadqiqot город Ташкент,
улица Амир Темура пр.1, дом-2.

Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz
Тел: (+998-94) 404-0000

Editorial staff of the journals of www.tadqiqot.uz

Tadqiqot LLC The city of Tashkent,
Amir Temur Street pr.1, House 2.

Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz
Phone: (+998-94) 404-0000